

АНТОНІМІЯ УКРАЇНСЬКИХ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ-АНТРОПОНІМІВ

© Микульчик Р. Б., 2013

Стаття продовжує низку публікацій автора, присвячених вивченню прізвищевих та відпрізвищевих термінів української фізичної термінології. У ній розглянуто питання антонімії фізичних термінів-антропонімів та їх різновиди.

Ключові слова: українська мова, семантика, антонімія, антонім, антропонім, фізична термінологія.

The article continues the series of the author's publications devoted to studying of Ukrainian physics terminology antroponyms. It deals with the problem of antonymy of antroponymic physical terms and its variances.

Keywords: Ukrainian language, semantics, antonymy, antonym, antroponym, physical terminology.

Антонімія – це одне з парадигматичних відношень між словами на основі протилежності їх значень. Вона властива всім природним мовам. Науковці стверджують, що в термінології антонімія навіть більш розвинута, як у загальній лексиці. Термінологи зазначають, що антонімія характерна для термінологічної лексики, при цьому підкреслюючи, що, по-перше, антонімія термінологічних одиниць істотно не відрізняється від ідентичного явища в загальноживаній лексиці, по-друге, антонімія навіть більш притаманна термінам, ніж загальноживаним словам.

У терміносистемах окремих галузей науки антонімію досліджували такі українські мовознавці як Б. П. Михайлишин, Л. М. Полюга, І. В. Волкова, І. І. Козловець, З. Б. Куделько, Т. В. Михайлова, Т. І. Панько, М. Р. Процик, Л. О. Симоненко, О. А. Южакова та ін. Проте нам не відоме жодне дослідження антонімії у фізичній терміносистемі, окрім нашої попередньої статті [3]. У цій статті виокремлено антонімічні пари серед фізичних термінів із прізвищевими компонентами й описано спільні та відмінні риси антонімії загальноживаної й термінологічної лексики.

О. О. Тараненко поділяє антоніми за такими ознаками: а) семантична; б) формально-структурна; в) стилістична [6, с. 27]. За семантичною ознакою він виділяє за типом протиставлення градуальні, комплементарні, векторні та координатні антоніми; за формально структурною – різно- і спільно-кореневі; за стилістичною – загальномовні та контекстуальні.

Проаналізуймо антонімію фізичних термінів-антропонімів за цією класифікацією. Зразу зауважмо, що поділ антонімів за стилістичною ознакою не стосується термінів. Тобто в цій статті ми будемо розглядати поділ (від)антропонімних антонімів фізичної термінології за семантичною ознакою.

За семантичною ознакою, як було сказано вище, антоніми поділяють за типом протиставлення на градуальні, комплементарні, векторні та координатні.

Градуальні антоніми виражають якісну логікову протилежність і виявляють градуальну (ступеневу) опозицію, яка вказує на різний ступінь прояву ознаки. Така антонімія нехарактерна для фізичних термінів-антропонімів.

Комплементарні антоніми виражають додатковість (комплементарність). У цьому класі слів реалізується комплементарна протилежність. Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом складають певне родове поняття, без проміжних ланок,

наприклад: *дебаївський радіус екранування* – *обернений дебаївський радіус екранування*; *радіус Дебая* – *обернений радіус Дебая*; *закон Ома для ділянки кола* – *закон Ома для повного кола*; *стаціонарне рівняння Шредингера* – *нестационарне рівняння Шредингера*, *фермі-газ* – *бозе-газ*; *ферміон* – *бозон*; *фермі-частинка* – *бозе-частинка*; *багатобозонна система* – *багатоферміонна система*; *статистика Фермі-Дірака* – *статистика Бозе-Айнштайна*; *де Бройлева довжина хвиль* – *де Бройлева частота*; *рівняння Ньютона* – *рівняння Максвелла* тощо.

Тут однозначно простежується протилежність описуваних понять. Словосполучення-антоніми *дебаївський радіус екранування* – *обернений дебаївський радіус екранування*; *радіус Дебая* – *обернений радіус Дебая* утворюють термінологічні антонімічно-синонімічні об'єднання. Це такий тип термінологічного об'єднання, у якому протиставлювані між собою терміни мають синоніми (*радіус Дебая* – *дебаївський радіус* тощо).

Стаціонарне рівняння Шредингера – це рівняння, яким визначається хвильова функція квантової системи в стані, який не змінюється із часом. *Нестационарне рівняння Шредингера* описує хвильову функцію квантової системи в стані, який змінюється із часом. Як і в попередньому випадку антонімічність виражається словом загальноживаної лексики (*стаціонарний* – *нестационарний*). Антонімічну пару утворено завдяки додаванню префікса *не-* до терміноелемента *стаціонарний*.

Із прикладів антонімічних пар *дебаївський радіус екранування* – *обернений дебаївський радіус екранування*; *радіус Дебая* – *обернений радіус Дебая* видно, що антонімія одного зі складових компонентів складного терміна призводить до антонімії терміна в цілому.

Антоніми *закон Ома для ділянки кола* – *закон Ома для повного кола* описують електричне коло з погляду його повноти-неповноти. За ознаку повноти електричного кола прийнято вважати наявність у ньому джерела струму.

Антонімічне гніздо термінів із прізвищевими компонентами *бозе* і *фермі* належать до термінології фізики елементарних частинок. Ці антонімічні відношення не є очевидними для філологів, вони приховані. Щоб побачити ці відношення, треба вникнути у фізичний зміст розглянутих термінів. Ключовими для розуміння антонімії тут є терміни *ферміон* (*фермі-частинка*) і *бозон* (*бозе-частинка*). *Ферміон* – частинка або квазічастинка з напівцілим значенням спіну; *бозон* – частинка або квазічастинка із цілим значенням спіну. Це антонімічне гніздо складається з термінологічних антонімічно-синонімічних об'єднань [7], тобто кожен термін антонімічної пари має синонім, наприклад: *фермі-газ*, *газ Фермі* – *бозе-газ*, *газ Бозе*; *ферміон*, *фермі-частинка* – *бозон*, *бозе-частинка*.

Антонімія термінів *рівняння Ньютона* – *рівняння Максвелла* неявна, прихована. Справа в тому, що *рівняння Ньютона* описують рух тіла зі швидкостями, значно меншими від швидкості світла, а *рівняння Максвелла* справедливе тільки для швидкостей, близьких до швидкості світла.

Окрім випадків, коли обидва члени антонімічної пари містять (від)прізвищевий компонент, існує антонімія між термінами, один з яких не є епонімом, наприклад, *механіка Ньютона* – *релятивістська механіка*. Антонімія тут теж не очевидна, прихована. Потрібно розуміти, що *механіка Ньютона*, або класична механіка, розглядає лише випадки руху зі швидкістю, значно меншою за швидкість світла, а *релятивістська механіка* вивчає рух зі швидкостями, близькими до швидкості світла. До речі, термін *механіка Ньютона* має синонім *класична механіка*, тобто в цьому випадку також можна говорити про антонімічно-синонімічне об'єднання.

Розгляньмо випадки, коли антонімія видається очевидною на лексичному рівні, а на понятійному – відсутня. Наприклад, лінгвіст однозначно визнає антонімічною пару *рівняння Бернуллі* – *нерівність Бернуллі*. Насправді *рівняння Бернуллі* – це рівняння гідродинаміки, яке визначає зв'язок між швидкістю течії, тиском та висотою певної точки в ідеальній рідині. *Нерівність Бернуллі* належить до математичної фізики і не має нічого спільного з гідродинамікою. Навіть прізвищевий компонент стосується двох різних людей. Рівняння вивів Даніель Бернуллі, а нерівність – Якоб Бернуллі.

Численні дослідники крім градуальних і комплементарних антонімів виділяють ще векторні та координатні [1; 2; 4; 5; 8]. Векторні антоніми позначають дві протилежно спрямовані або взаємно-

зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо. Координатні антоніми позначають дві протилежні точки певного просторового або часового відрізка. Однак таких серед (від)прізвищевих фізичних термінів ми не виявили, хоча вони наявні у фізичній терміносистемі.

З усього, сказаного вище, можна дійти висновку, що серед фізичних (від)прізвищевих термінів існує три типи антонімів: лексичні, семантичні і лексико-семантичні. До лексичних антонімів будемо зараховувати терміни, які відображають лише лексичну протилежність, не маючи жодного спільного змісту, наприклад: *рівняння Бернуллі – нерівність Бернуллі*. Семантичні антоніми позначають поняття, протилежні за змістом. Але ці поняття не містять лексичної протилежності, наприклад: *рівняння Ньютона – рівняння Максвелла, фермі-газ – бозе-газ, ферміон – бозон* тощо. Серед семантичних антонімів спостерігаємо антонімічно-синонімічні об'єднання. Лексико-семантичні антоніми виражають лексичну і семантичну протилежність одночасно, наприклад: *закон Ома для ділянки кола – закон Ома для повного кола*. Найчисельнішими є семантичні антоніми, найменш поширеними у фізичній термінології є лексичні антоніми.

Результати дослідження антонімічних відношень серед українських фізичних термінів із прізвищевими компонентами свідчать, що явище антонімії характерне не лише для загально-вживаних лексичних одиниць, але й для термінологій, зокрема для досліджуваної. У фізичній терміносистемі антоніми представлені такими поняттєво-семантичними зв'язками як контрадикторними, комплементарними, векторними й координатними, серед (від)прізвищевих термінів поширений лише другий тип зв'язку. Між фізичними термінами із прізвищевими компонентами існують антонімічні зв'язки, які проявляються не на лексичному, а на семантичному рівні. Маркером антонімічних відношень тут виступає прізвищевий компонент. Під час аналізу виявлено терміни із зовнішніми ознаками антонімії, які стосуються різних явищ, галузей науки навіть осіб. Тут є частковий вияв омонімічних відношень – прізвищеві компоненти є омонімами, у той час як загальнолексичні компоненти є антонімами.

Можна побачити, що антонімія існує у фізичній термінології загалом, і, зокрема, між фізичними термінами із прізвищевими компонентами. У термінології існує антонімія, що ґрунтується на семантичному, а не лексичному рівнях, а також на основі омонімії прізвищ вчених. Усе це свідчить про важливість ролі, яку відіграє це явище у фізичній терміносистемі.

1. Книшенко Н. *Особливості прояву відношень антонімії в системі сучасної дорожньо-будівельної термінології* // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2012. – № 733. – С. 107–109. 2. Колган О. *Антонімія української гірничої термінології* // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 53–56. 3. Микульчик Р. *Антонімія українських фізичних термінів з прізвищевими компонентами* // Термінологічний вісник. – вип. 2 (2). – 2013. – С. 78–82. 4. Процик М. *Антонімічні відношення в українській видавничій термінології* // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 293–295. 5. Симоненко Л. О. *Формування української біологічної термінології* / Відп. ред. М. М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1991. – 152 с. 6. Тараненко О. О. *Антоніми* // Українська мова: енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. 7. *Українська мова: енциклопедія* / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. 8. Халіновська Л. А. *Явище антонімії в авіаційній термінології* // Науковий вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2010. – С. 366–369.